

Het paard op de Groninger Punt

Verdiepingsonderzoek Huize de Groninger Punt te Glimmen

Jim Klingers, 2016

Het paard op de Groninger Punt

Verdiepingsonderzoek Huize de Groninger Punt te Glimmen

Studieopdracht 5de blok post hbo-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg.

Hogeschool Utrecht, lichting 2014 – 2016. Mei 2016.

Jim Klingers. Beilerweg 4, 9418 TE Wijster, 06-41373813, jimklingers@hotmail.com

Begeleidende docent: Ronald Stenvert.

N.B. Dit onderzoek kan niet los worden gezien van de bouwhistorische verkenning: *De Groninger Punt. Het tolhuis waar de stad begon.*

Foto voorpagina: het bakstenen paard aan de voorkant van het pand, gemaakt door architect Egbert Reitsma (1892 – 1976) die hier van 1946 tot 1956 woonde.

Foto hierboven: schilderij van de Groningse schilder Otto Eerelman (1839 – 1926) 'Ontmoeting bij een uitspanning'. (foto: Mark Smit Kunsthandel)

Inhoud

Objectgegevens en colofon	5
Het paard op de Groninger Punt	7
De stal in en uit	9
Klinkervloeren	11
Krubben en reepen	13
Vergeten?	16
Voerbak paardenstal	19
Dubbelganger paardenstal	21
Waardenstelling en conclusie	22
Noten	23

Objectgegevens en colofon

Monumentnaam

De Groninger Punt

Adres

Rijksstraatweg 138, 9756 AK, Glimmen

Gemeente

Haren, Groningen

Kadastrale gegevens

Haren, sectie N, nr. 654

Status

Rijksmonument sinds 2006/2007 onder nr. 528716

Eigenaren

Y. Cluysenaer en H. van der Schaar

Oorspronkelijke functies

Tolhuis, herberg, posthuis, agrarisch bedrijf

Huidige functie

Woning

Opdrachtgever

Hogeschool Utrecht,
Postbus 85083, 3508 AB Utrecht

Aard opdracht

Bouwhistorische verdieping,
Studieopdracht 5de blok post hbo-opleiding
Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg
Hogeschool Utrecht, lichting 2014 – 2016.

Begeleidende docenten

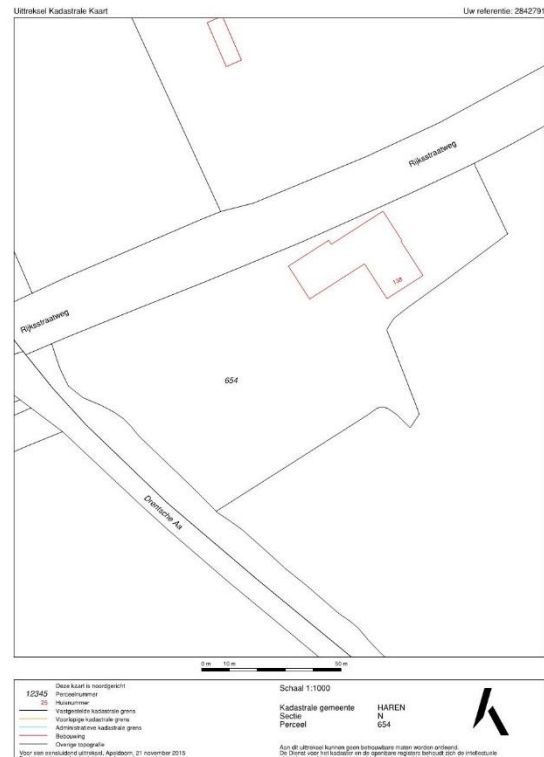
Ronald Stenvert
Margreet Temme

Auteur

Jim Klingers
Beilerweg 4, 9418 TE Wijster
06 - 41 37 38 13
jimklingers@hotmail.com

Datum

April 2016

De ruimtes waar dit verdiepingsrapport betrekking op heeft.

1 – 2. De twee paardenruimtes in kwestie: het koetshuis en de overbouwde paardenstal in de landbouwschuur.(bovenste foto RCE)

Het paard op de Groninger Punt

3 – 4. De dubbele wagenpoort en de tot woonhuisentree getransformeerde enkele wagenpoort.

De Groninger Punt was een pand dat in het teken stond van het paard. Behalve tolhuis en herberg was het immers een uitspanning en een posthuis. Vrijwel dagelijks werden hier rijtuigen en wagens uitgespannen, waarbij de paarden voor kortere of langere tijd werden gestald, gedrenkt en gevoederd. Ook voor het boerenbedrijf dat hier werd uitgeoefend waren paarden nodig.

Het kan dus niet anders of er zullen aardig wat ruimtes en voorzieningen in het teken hebben gestaan van dit edele dier en de last die zij trokken: koetsen, rijtuigen, karren met handelswaar, hooiwagens, enzovoort. Het koetshuis en ook de landbouwschuur zijn er dan ook geheel op gebouwd dat paard en wagen met zo min mogelijk moeite in- en uit konden rijden. Paarden die voor een wagen gespannen zijn, kunnen niet achteruit lopen, daarom was het noodzakelijk dat er een in- en een uitrijpoort was (3 - 4). Dergelijk doorrijschuren kwamen bij herbergen en uitspanningen veelvuldig voor. Ze waren doorgaans van hout (5). Mogelijk heeft ook de Groninger Punt ooit zo'n stal gehad maar de voorganger van het huidige koetshuis uit 1796 was al van steen. Ook bood het net als zijn opvolger plaats aan een keuken en karnhok.

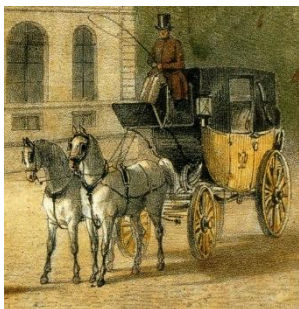
5. Tekening van houten doorrijschuur bij Renkum van Lambert Doomer (1624 – 1700) (afb: heemkunderenkum.nl)

Het nieuw koetshuis werd gebouwd op last van het patriottische Groninger stadsbestuur. Het is een groot bouwwerk van 12,8 x 22,3 meter. Ongeveer een derde deel werd ingenomen door functies die niets met het bedrijfsgedeelte te maken hadden, namelijk de keuken, melkkamer en een tussengelegen halletje. Het 23 pagina's tellende bestek met in totaal 25 artikelen die betrekking hebben op allerlei aspecten van de bouw, is bewaard gebleven in het Groninger Archief. De meest uitgebreide beschrijvingen gaan over de keuken, ten behoeve waarvan onder meer een haardplaats, fornuis, waterpomp en regenwaterbak moesten worden geconstrueerd. Hieronder het artikel dat betrekking heeft op de afbraak van de oude stallen:

Zal de Annemer de Ene Stal bijlangs de Weg, met de keuken, karnhok &c. tot an de muur van het huis, op anwijs geheel afbreken, en dan verder de oude stal so ver als vereist word dat de nieuw anteliggene stal in een regte rooying met het huis van agteren koomt te worden dan verders deeze oude Materialen, op aanwijs van Plaatze moeten bergen en geheel schoon baan maaken zo ver als de Platte Grond van de nieuw anteliggene stal vereist.

Voor de komst van het huidige koetshuis stonden er dus al twee stallen. Daarvan werd de ene geheel afgebroken, terwijl van het andere, oudere exemplaar deels gespaard bleef en onder meer als paardenstal dienst ging doen. Het bevindt zich in gehavende staat nog steeds in de huidige landbouwschuur, die er in de 19de eeuw overheen werd gebouwd. Het bevat een zeer goed bewaard gebleven paardenvoergang ('kribbe') die in aanleg nog uit 1796 kan dateren (29 - 34). De overeenkomst met een uit omstreeks 1800 stammend exemplaar in een monumentale boerderij in het Groningse Rasquert is opvallend (38).¹

Overigens is 'koetshuis' een benaming voor de stal uit 1796 die we hier gemakshalve gebruiken om onderscheid te maken met deze oudere paardenstal. In het bestek uit 1796 sprak men in beide gevallen gewoon over 'stal'. Koetshuizen boden doorgaans niet alleen plaats aan rijtuigen maar ook aan paarden – bij de Groninger Punt was dit eveneens het geval.

6 – 8. Postkoetsen met twee-, drie- en vierspan. (afb: thuisinbrabant.nl, rovm-digitaal.nl, noordmolentwicken.nl)

De rol van paarden in het reizigersverkeer was altijd al groot, maar deze nam in de 17de, 18de en vooral de 19de eeuw sterk toe. De eerder genoemde postkoetsroutes, waarop De Groninger Punt een belangrijke halteplaats was, speelden hierin een grote rol. Door de effectieve wijze waarop paarden

in twee-, drie- of vierspan² om de anderhalf tot drie uur op de poststations werden gevoerd en gedrenkt en aan het einde van de dag werden gewisseld, was het ook voor mensen die niet zelf over een paard of rijtuig beschikten mogelijk om in relatief korte tijd grote afstanden te overbruggen. Dat wil zeggen naar de begrippen van de tijd. Als we nu 21,5 uur doen over een reisje van Groningen naar Zwolle is er echt iets heel erg mis op het spoor. Maar in de 18de eeuw gold dat als razendsnel.³ Met de komst van verharde straatwegen in het de eerste kwart van de 19de eeuw werd de reistijd vrijwel gehalveerd en beleefde de postkoets zijn hoogtijdagen. Maar kort daarop was het allemaal alweer voorbij. De trein, de tram, de fiets, de auto(bus) en uiteindelijk de trekker zetten het paard als tractiemiddel buiten spel. Uitspanningen veranderden in horecagelegenheden (wat ze vroeger deels ook al waren) en stallen veranderden in garages of werden omgebouwd tot woon- of werkruimtes. Dat zich in de Groninger Punt nog twee ruimtes bevinden die nog zo'n goed beeld geven van dergelijke ruimtes is dan ook behoorlijk bijzonder.

De stal in en uit

De meest in het oog lopende overblijfselen zijn de twee wagenpoorten aan de voor- en zijkant van het gebouw. Bij de enkele poort konden de paarden met hun rijtuig of wagen in enkel- en tweespan en mogelijk zelfs in drie- of vierspan naar binnen rijden (6 – 8). De dubbele wagenpoort was de uitrijpoort. Door de doorrijhoogte van de poorten, ongeveer 3.15 meter, weten we dat 18de-eeuwse rijtuigen dus niet hoger zullen zijn geweest. Bij binnenkomst werden de paarden met hun last op het middendeel geparkeerd. Het koetshuis van De Punt was zo breed dat er wel twee spannen naast elkaar konden staan.

De paarden werden bevrijd van hun tuigage – dat aan de daartoe bestemde haken werd opgehangen (9) – en konden in de zijbeuken van de stal een hapje hooi of haver eten en een slok water nemen. Postkoetspaarden hadden daarvoor niet al te veel tijd. Want de pitstop mocht, zo staat nadrukkelijk vermeld in de ordonanties van destijds, niet langer duren dan een halfuur voor de dienst op Lemmer. De koets die naar Zwolle reed, stopte zelfs maar een kwartiertje. En in die tijd moesten de dieren ook weer ingespannen worden.⁴ Dat een enkel paard daarna nog steeds trek had, bleek wel uit de knaagsporen in een van de stijlen van de dubbele wagenpoort (10) die helaas onlangs door een iets te ijverige schilder zijn glad geplamuurd. De voerlui, dan wel hun knechten, waren verplicht om op de pleisterplaatsen bij de paarden en het rijtuig te blijven op straffe van een boete van 3 gulden.⁵ Hun onvrijwillige verblijf in de stal verklaart waarschijnlijk de vele inscripties in de gebintstijlen (11).

9. Haken om het tuig aan op te hangen. 10. Knaagsporen aan deurstijl dubbele wagenpoort

11. Veel gebintstijlen zijn overdekt met inscripties.

Klinkervloeren

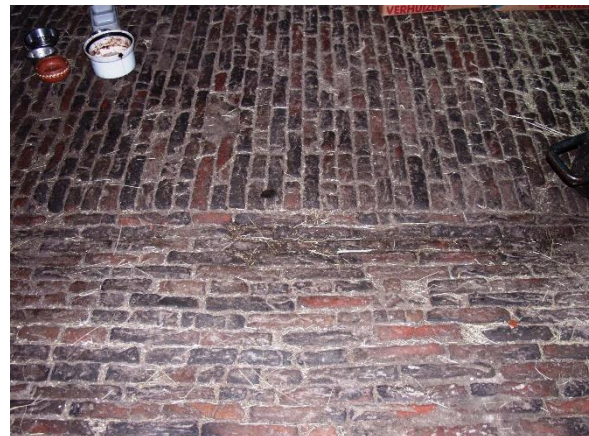
Staletablisementen (een verzamelnaam voor paardenstallen en koetshuizen of een combinatie daarvan) waren voorzien van speciale vloeren. Bij de Groninger Punt waren dat klinkervloeren. Die in het koetshuis is zeer goed bewaard gebleven met de originele klinkers, op een smalle geasfalteerde strook aan de voormuur na. De klinkervloer op de deel van de landbouwschuur is helaas bijna geheel onder asfalt verdwenen (16). De oude paardenstal bij de voerbak is ook bestraat met klinkers, maar dit zijn machinale exemplaren van later datum.

Het bestraten met klinkers had vele voordelen. Om te beginnen waren ze sterk; zachtere bakstenen zouden onder het gewicht van de zware dieren en de dito rijtuigen als snel verpulveren. Daarnaast waren ze goed schoon te houden. De mest liet zich eenvoudiger verwijderen dan in bijvoorbeeld een potstal en omdat de vloeren enigszins op afschot werden gelegd, liep de urine goed weg richting de 'molgeut'. Dat belang werd gehecht aan een goede stalvloer, blijkt wel uit een passage in het bestek: *"Daarna de gehele stal op een goede afloop, planeren en agter de Paarden met een Mol geut van 6 steen in de kant, op een goede afloop leggen van Baksteen klinkert. Vervolgens de gehele stal op eene goede afwatering met Baksteen klinkert, in zijn kant bevloeren (...)".* Ook moest de vloer meermaals met zand worden ingewassen.

Het was van het grootste belang, want paardenhoeven hebben om sterk te blijven een droge, harde ondergrond nodig. Van vocht worden de hoeven week en slijten ze razendsnel, wat pijnlijke hoeven oplevert en een ongelijke stand van de voeten. Ook kan het leiden tot kreupelheid of bacteriële infecties zoals rotstraal. En dat was wel het laatste wat een hardwerkend postpaard kon gebruiken...

Een nadeel was er ook: paarden werden vroeger frequent beslagen met hoefijzers.⁶ Op de harde, dikwijls gladde klinkers zal dat tot de nodige glijpartijen hebben geleid. Een nadeel dat blijkbaar niet opwoog tegen de voordelen. Later werden de klinkers vaak door beton of asfalt vervangen. Bij de Groninger Punt is dat niet gebeurd, althans niet in het koetshuis. Wel werd daar een dun laagje mortel aangebracht op de plekken die het meeste aan slijtage onderhevig waren (15).

12 – 13. De bestratingen hadden een vast patroon. Waar de wagens en rijtuigen stonden, waren de klinkers in de lengterichting gelegd; in het deel waar de paarden werden gestald waren ze in de breedte gelegd, wat de afloop bevorderde naar de molgeut (die op sommige plaatsen overigens lijkt te zijn aangepast met bredere klinkers).

14. Mogelijk valt in deze met andere stenen dichtgezette plek de standplaats van een stalpaal te zien.

15. Op bepaalde plaatsen is de vloer overdekt met een afgesleten laagje mortel.

16. De klinkervloer in de doorrit van de landbouwschuur is grotendeels onder asfalt verdwenen.

17. Aftekeningen van de regels waaraan de kribben en ruiven waren bevestigd.

Krubben en reepen

Ten behoeve van het voeren van de paarden moeten er in het koetshuis voerbakken (kribben of krubben) en ruiven (reepen) zijn geweest. Tegenwoordig ontbreken die. Aftekeningen ervan zijn nog waarneembaar in het pleisterwerk van de gevels (17). Het bestek uit 1796 bevestigde dit vermoeden en Lammert Hans Reitsma, die van 1946 tot 1956 op De Punt woonde, herinnerde zich dat van deze kribben en ruiven destijds nog restanten aanwezig waren.

Maar hoe hebben ze eruit gezien? Dergelijke paardenvoorzieningen bestonden er namelijk in allerlei soorten en maten, met kribben van hout, baksteen of natuursteen en met ruiven van hout of smeedijzer, gemaakt als doorlopende constructies of in aparte onderdelen. In luxe stallen waren er soms vaste drinkbakken, terwijl de dieren elders uit losse emmers of tonnen water kregen. We gaan te rade bij het bestek uit 1796. Dat schrijft voor:

“Zal hij in de nieuwe stal een krub en reepe leveren en maaken; de Ene kant min of meer 44 voet en de ander kant 54 voet lang, de bodem in voorstuk van 2 dm gs van boven 18 dm en van onderen 15 dm Wijt en 9 a 10 dm diep en hoog van de vloer tot de Borstboom 4 ½ Voet en om alle 4 voet een stijl met een dwarsregel in de muur van 4 a 6 dm Ribbe in de kant met zijn Pen in gat, met een nagel opsluiten en an de buiten kant om de ander stijl met een anker de stift 14 dm Waaron een oog en ring an de buitensijde, sal zijn gewelft, de Schintel 8 dm lang, an malkander gewelft, en an de reegel met 3 taaije anker nagels bevestigen, de Reegels van de Reep 4 dm kant, en de latten van 1 ½ dm kant, overhoeks van onderen 2 dm en van boven door de Reegel heen te werken dat ieder lat 2 ½ dm van malkander koomt de Reep tusschen de Reegels 3 voet hoog, en met de bodem van de Krub 18 dm hangen en van boven 18 dm van de muir, en verders tot an de solder met 1 dm hout digt kleeden met een lat van 1 ½ a 2 dm tegen de solder daar het kleedhout teegen an te spiekeren en van onderen alle 4 voet met een holvast in de muir van vooren met een bladt om de Regel met 3 taaje spiekers de stift 8 dm lang. Dit hout alles goet geschaaft, gestreken, geploegt en zo 't behoort bevestigen, vervolgens boven deze reepen in de solder klappen van 1 dm hout met zijn klampen en sware hengen, en wel sluitend, ieder klap met Een sware Ring, na eisch moeten voorzien, en goet gangbaar maken Als meede an de krub de vereiste Ringen met krammen tot de Paarden na eis.”

N.B. In Groningen mat een voet 29.2 cm en een duim 2.43 cm.⁷ Er gingen 12 duimen in een voet.

Uit deze nogal cryptische tekst kunnen we het volgende opmaken: de aannemer moest voerbakken en ruiven (krubben en reepen) maken met een lengte van circa 15.77 meter aan de ene kant van de stal en 12.85 meter aan de andere kant. Oftewel over de volle lengte van de achtermuur, en aan de voormuur tot aan het stalraam naast de wagenpoort. In het bestek is blijkbaar per abuis geen rekening gehouden met de deur in de achtergevel, waar uiteraard geen bakken en ruiven konden komen. In werkelijkheid heeft de aannemer dus een metertje minder hoeven maken.

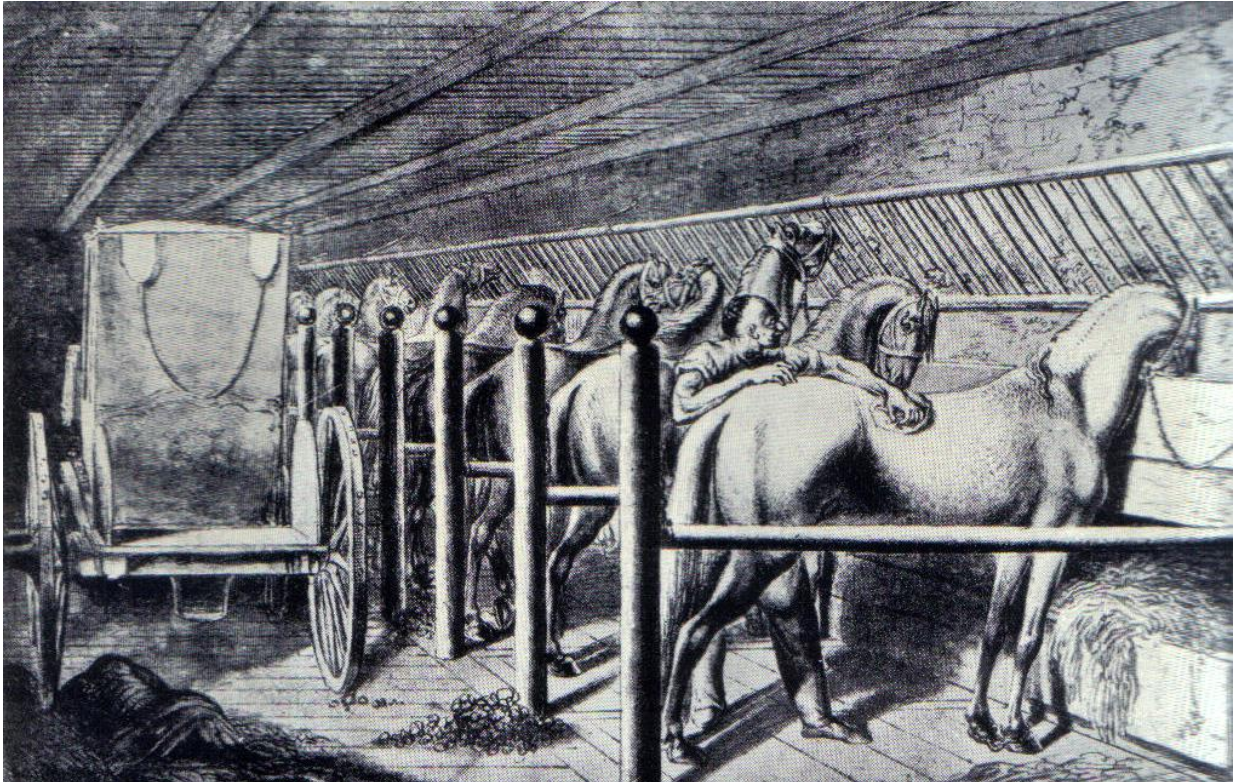
De voerbakken (ook wel voergangen of voertafels genoemd) waren circa 22 tot 24 cm diep (hoog) en liepen uit van 36.5 cm naar bijna 44 cm. Het is niet helemaal duidelijk wat er wordt bedoeld met de 'bodem in voorstuk' van 2 duim (ca. 5 cm). Mogelijk wordt daarmee de bodemdikte van de voerbak bedoeld, maar het kan ook gaan om een soort grondplaat van waaruit planken schuin naar boven liepen, zoals dat onder meer het geval is in het koetshuis van de Allersmaborg te Ezinge (22).

De hoogte van de vloer tot de borstboom (waarschijnlijk wordt daar in dit geval de bovenste rand van de bak mee bedoeld) bedroeg ca. 130 cm en om de 117 cm moest er een verticale stijl komen, verbonden met een dwarsregel in de muur. Van deze dwarsregels tekenen zich inderdaad de contouren nog in beide muren af achter het pleisterwerk op ongeveer 100 a 110 cm. hoogte. Tel je daar de bakhoogte van 22 tot 24 bij op, dan komt dat heel aardig overeen met de in het bestek voorgeschreven hoogte van de borstboom.

De verticale stijlen moesten om en om in de muur verankerd worden met een kort muurankertje waaraan een oog was gesmeed met een ring. Inderdaad zijn er (voor zover zichtbaar tijdens het onderzoek) nog drie van deze muurankertjes mét ring bewaard gebleven in de voorgevel (19) en tenminste twee zonder ring aan de andere kant (18). De voerbakken waren blijkbaar geheel van hout. Volgens dit bestek bevond zich geen metselwerk onder de bakken, zoals bij het exemplaar in de landbouwschuur (29 - 32). Maar daar ontbrak dan ook een stevige muur om de stijlen en regels aan te verankeren. Overigens is de afstand tussen de regels bij deze kribbe vrijwel hetzelfde.

18 – 19. Aan de voorgevel en voormalige achtergevel (rode omkadering) zijn hier en daar nog muurankers zichtbaar waarmee de voerbakken via stijlen en dwarsregels stevig waren vastgezet. De ankers aan de straatkant hebben hun ringen nog behouden waaraan een paard kon worden vastgezet.

20. Op deze prent van een koetshuis te Danzig is te zien hoe de koets achter de paarden staat opgesteld. De paarden eten uit houten bakken en ruiven en de standplaatsen zijn afgescheiden met stalpalen. Ook de vloer is hier van hout. (foto: Wikimedia commons)

21. Op dit schilderij van Otto Eerelman (1839 – 1926) staan de paarden zonder afscheiding naast elkaar te eten.

22. De koetsstal van de Allersmaborg te Ezinge is net als die van de Groninger Punt in het bezit van een klinkervloer met molgeut. Onder de voerbakken zit houten beschot, zoals dat ook het geval kan zijn geweest bij De Punt. (foto: RACM, A.J. van der Wal)

23 – 24. De onbeschilderde uiteinden van de zolderbalken wijzen op een afgeschoten deel boven de ruiven, zoals dat stond voorgeschreven in het bestek en tevens nog te zien is bij een stalgebouw uit circa 1900 in het Twentse Deurningen (foto: g. Barbiers/RCE)

Boven de voerbakken werden over de volle lengte ruiven (reepen) geconstrueerd met latten tussen twee regels, waarvan de onderste zich bevond op 44 cm hoogte boven de bodem van de voerbak. Dat komt precies overeen met de gevonden bouwsporen (17). Tussen de regels bevonden zich op 6 cm van elkaar latten die boven iets breder waren dan onder, waardoor het hooi gemakkelijker naar beneden zakte. De regels stonden 88 cm uit elkaar en bevonden zich bovenin 44 cm van de muur. Om de 4 voet (117 cm) waren zij aan de muur bevestigd met een 'holvast', De ruimte daarboven was tot aan de zoldering dichtgemaakt met planken, oftewel kleedhout. Achter het afgeschoten deel werd de zoldering nooit geleverd, wat nu op de aftekening van de zolderbalken nog te zien is (23). Eenzelfde oplossing is nog te zien in een stalgebouw uit circa 1900 in Deurningen (24).

In de zoldervloer waren boven de ruiven vervolgens luiken ('klappen') gemaakt, voorzien van klampen, zware gehengen en een dito ring. Zo kon men vanaf de hooizolder eenvoudig hooi of haver van bovenaf in de ruiven deponeren. Tot slot werd de aannemer opgedragen de krub van krammen en ringen te voorzien, zoals die ook bij het exemplaar in de landbouwschuur nog aanwezig zijn (34). Hier werden de paarden aan vastgezet.

Vergeten?

Opvallend genoeg wordt nergens in het bestek melding gemaakt van stalpalen of tussenschotten. Dergelijke afscheidingen waren meestal wel aanwezig, aangezien veel paarden last hebben van voedernijd en dus niet zoals op het schilderij van de Groningse schilder Otto Eerelman braaf naast elkaar gaan staan eten (21). Er zullen dus waarschijnlijk toch wel afscheidingen zijn geweest. Mogelijk duidt een 'litteken' in de klinkervloer op de aanwezigheid van een stalpaal (14). Als we uitgaan van een standplaats van 160 cm per paard – ongeveer evenveel

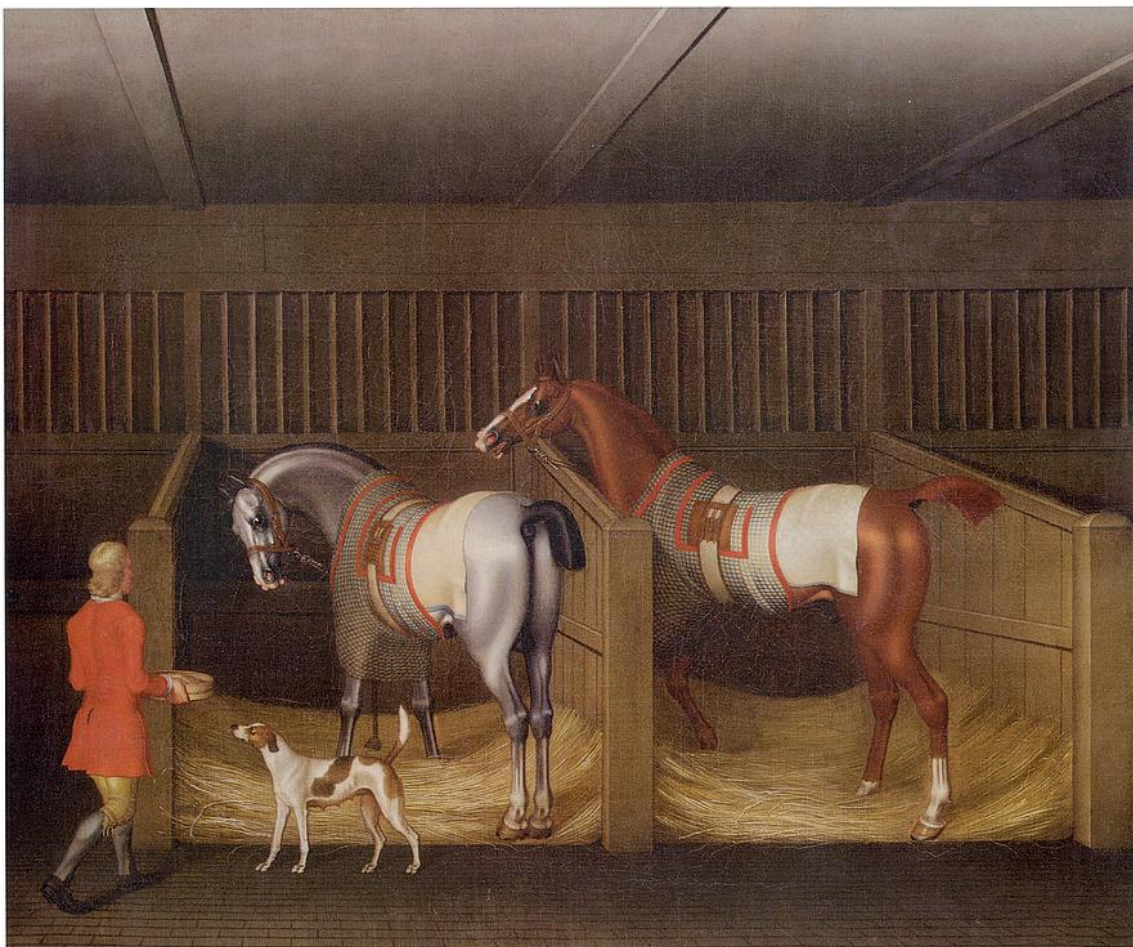

25. Het moderne luik in de zolder van het koetshuis.

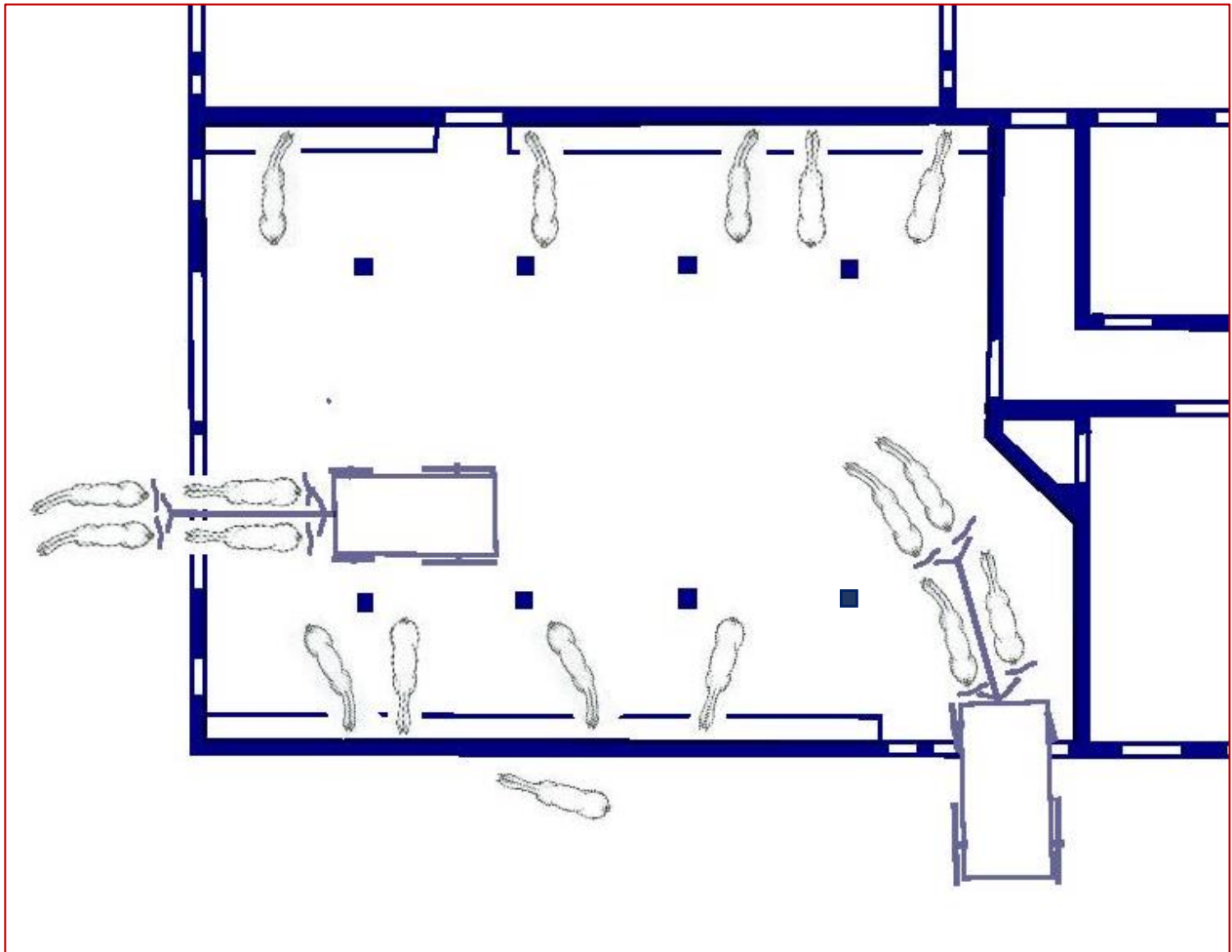
ruimte als bij de Allersmaborg – konden er aan de achterzijde negen en aan de voorzijde acht paarden tegelijk een hapje krijgen. De voergang in de landbouwschuur bood dan nog plaats aan drie of vier landbouwpaarden.

Er is nog iets waar het bestek over zwijgt, namelijk via welke toegang het hooi op de zolder werd gebracht. Het enige wat er over staat is dit: *“Solde annemer over dit gehele gebouw een Vuiren 1 1/2 dm solder leveren en liggen, van onderen geschaaft, gestreken geploegt, en met kelderveeren voorzien, digt in elkander gedreven, en ieder post op iedere balk met een Extra taaye Schietspyker bevestigen.”* Op de luiken boven de ruiven na was de zolder dus blijkbaar potdicht. Geen woord over een opening of een dakkapel waardoor het hooi kon worden opgestoken. Toch móét er zoiets geweest zijn. Tegenwoordig is er overigens wel een zolderluik (25). Hoewel het zeker niet origineel is, markeert het mogelijk wel de plek waar ooit zo’n luik gezeten heeft.

Ook waren er geen drinkbakken. Nu is dat op zich iets wat vooral in rijke stallen te vinden was, aangezien de benodigde natuurstenen bakken kostbaar waren. Mogelijk kregen de dieren een emmer water bij het voer (28). Of wellicht geschiedde het drinken buiten. Een logische plek waar drinkbakken of tonnen zouden kunnen hebben gestaan was aan de voorgevel. Daar waren tenslotte ook ringen aan de muurankers bevestigd, waar een paard aan kon worden vastgezet. Goed drinkwater was met de Drentsche Aa vlakbij ruim voorhanden. Het water uit de regenbak of de nu nog aanwezige waterput zal althans wel voor menselijk gebruik bedoeld zijn geweest.

26. Dit schilderij van de Britse paardenschilder James Seymour (1702–1752) komt misschien nog wel het dichtst in de buurt van de situatie op de Groninger Punt: een volledig houten constructie met een dichte bovenkant en een klinkervloer. (foto: Wikimedia commons)

27. Impressie van het gebruik van het koetshuis.

28. Er zijn geen aanwijzingen voor drinkbakken in het koetshuis. Waarschijnlijk kregen de dieren water uit een emmer, zoals op dit fragment van een schilderij van Wouterus Verschuur (1812 – 1874).

Voerbak Paardenstal

29 – 32. De kribbe in de paardenstal heeft net als de verdwenen exemplaren in het koetshuis een houten voergang, maar daaronder is ter versteviging baksteen gebruikt. De houten stijlen zijn ook hier verankerd met een muuranker. De bak is bekleed met zink tegen het kribbebijten. Het opgaande houtwerk is van later datum en van de ruif die hier waarschijnlijk gezeten heeft, is geen spoor meer te bekennen.

33 – 34. Dit sympathieke paard op een schilderij van de Fransman Gustave Caillebotte (1848 – 1894) is op dezelfde wijze aangebonden als men dat vroeger bij de Groninger Punt deed. (foto: Wikimedia Com.)

35 – 36. Van deze dicht bij de grond aangebrachte bevestigingsmogelijkheden is de functie niet helemaal duidelijk.

37. Van één Punter paard kennen we de naam... Mogelijk had Emma er problemen mee aangebonden te worden en kreeg ze een aparte box waarin ze vrij kon bewegen.

38. De paardenvoergang in een van de bijschuren van de rijksmonumentale boerderij Andelsterweg 2 te Rasquert vertoont overeenkomsten met het Punter exemplaar. Wel is de bakstenen basis hier niet schuin maar gewoon rechtstandig opgetrokken. Karakteristiek zijn de sierstukken die in veel Groninger en Friese paardenstallen werden aangetroffen. Zo te zien waren de voorzieningen in 2004 – het jaar dat de foto werd gemaakt – nog volop in gebruik. En waarom ook niet? (foto: Gerard Dukker/ RCE)

Dubbelganger paardenstal

39 – 41. De overbouwde paardenstal in de landbouwschuur van de Groninger Punt lijkt uniek. Toch bevindt zich in de schuur van de boerderij Oosterstraat 53 te Scheemda (rijksmonument) een op vergelijkbare wijze overbouwde stal. Hoe groot de gelijkenis is, laten de afbeeldingen hiernaast zien. De twee bovenste foto's zijn genomen in De Punt (de linker is uit 2004), de foto eronder in Scheemda. Niet alleen is de plaatsing in de ruimte hetzelfde, ook lijken de landbouwschuren als twee druppels water op elkaar. Zelfs de situering van de gebintstijlen is gelijk. De grote schuur in Scheemda stamt uit omstreeks 1894. De leeftijd van de stal is onbekend. (foto 38: A.J. van der Wal/RCE, foto 40: C.S. Booms/RCE)

42 – 43. Het interieur van de stal in Scheemda wijkt mogelijk niet veel af van wat we destijds in het koetshuis van de Groninger Punt hadden kunnen aantreffen. (foto's: C.S. Booms/RCE)

Waardenstelling en conclusie

Voor de waardenstellingstekening zie bijbehorende bouwhistorische verkenning

Ooit waren staletablisementen wijd verbreid. Logisch met het paard en de wagen als belangrijkste transportmiddelen. Toch zijn deze ruimtes zeer zeldzaam geworden, omdat ze werden omgebouwd tot woning, garage of bedrijfsruimte. Min of meer intacte exemplaren zijn nu nog voornamelijk te vinden bij kastelen en buitenplaatsen.⁸ Maar zelfs in die categorie krijgen ze niet altijd waardering. Zo werd nog recentelijk het gave interieur van het koetshuis van het Drostenhuis te Assen – een rijksmonument – opgeofferd aan de nieuwe entree van het Drents Museum (44 – 45).

Vanwege die zeldzaamheid en relatieve gaafheid is het koetshuis van de Groninger Punt met zijn dubbele wagenpoort, gave gebinten op poeren en nog grotendeels aanwezige klinkerbestrating in totaliteit een bijgebouw met een hoge monumentwaarde. Volgens Nicolaas Conijn, specialist op het gebied van staletablisementen, zijn in Nederland geen stalinterieurs meer bekend van voor de 19de eeuw.⁹ Het Punter koetshuis stamt uit 1796, maar is natuurlijk verre van compleet: een deel is in de jaren vijftig en zeventig tot woonruimte getransformeerd en er ontbreken belangrijke elementen, zoals de paardenvoerbakken en -ruiven. Toch valt aan de overgebleven elementen de vroegere functie van het bijgebouw nog duidelijk af te lezen. Het is van cruciaal belang voor de herkenbaarheid van het gehele complex als voormalige herberg, tolhuis, uitspanning en posthuis.

Ook de landbouwschuur met zijn onbeschoten kap, vrijwel gave grupstal en paardenvoerbak vertegenwoordigt een beeld van een agrarisch gebouw dat met de dag zeldzamer wordt. De in de schuur opgenomen restanten van een oudere paardenstal zijn belangrijk uit oogpunt van de bouwhistorie. De goed bewaarde, ruim twee eeuwen oude paardenvoergang in dit agrarische gedeelte bevindt zich in een zeer select gezelschap van enkele overgebleven exemplaren in voornamelijk Groninger en Friese boerderijen. Deze geeft opnieuw een verwijzing naar de vroegere functies van het complex waarin het paard zo'n vooraanstaande rol speelde.

De belangrijkste vraag die aan dit onderzoek vooraf ging, was of de aangetroffen bouwsporen in de muren van het koetshuis op de vroegere aanwezigheid van voerbakken, ruiven, hooiluiken en dergelijke voor de stalling van paarden duidde. Dat bleek inderdaad het geval te zijn. Met behulp van het bestek uit 1796 was het mogelijk de nu verdwenen constructies vrijwel te reconstrueren, ondanks een aantal onzekerheden over bijvoorbeeld de aanwezigheid van tussenschotten en de hooiaanvoer op zolder. Van de paardenstal is al in de bijbehorende bouwhistorische verkenning aangevoerd dat het hier hoogstwaarschijnlijk om een 18de-eeuwse stal gaat die in de 19de eeuw werd overbouwd. Aanvullend werd een sterk gelijkende situatie aangetroffen in een boerderij in Scheemda (39 – 44), al zal nader onderzoek moeten uitwijzen of hier ook een vergelijkbare bouwhistorische achtergrond aan ten grondslag ligt.

Door de duidelijkheid die er nu bestaat over het aard en het vroegere gebruik van de ruimtes, neemt het belang om ze te behouden en te beschermen alleen nog maar toe.

Noten

¹ Bron: RCE. Rijksmonument nummer: 528127. Het gaat om de tweede aangebouwde bijschuur van een restant van een kop-hals-rompboerderij, waarvan de kop rond het jaar 1920 is afgebroken.

² Op de postroutes richting Lemmer en Zwolle werd blijkens de vroeg 18de-eeuwse ordonanties gereden met een driespan, maar aan het eind van de eeuw waren de koetsen bespannen met *vier sterke paerden*.

³ Inclusief 5 uur verplicht pleisteren.

⁴ Vaak wordt bij gebouwen die als posthuis hebben gediend vermeld dat hier de paarden werden gewisseld. Meestal was dit niet het geval, en ook De Punt was geen vaste wisselplaats. De ordonanties noemen op de route naar Lemmer enkel Donkerbroek als plaats waar paarden en koets werden vervangen. Op de route naar Zwolle via De Wijk werd in Beilen gewisseld en op de latere variant over Meppel bij Dieverderbrug. 's Zomers wisselde de koets vanuit Zwolle te Assen. De dienst Groningen – Coevorden wisselde in Grolloo en Groningen – Leeuwarden te Buitenpost. De paarden waren dus de gehele dag in touw, wat ook de reden was dat er regelmatig gepauzeerd moest worden. Mogelijk is de verwarring ontstaan doordat men het vroeger deftig over het 'fraicheren' van de paarden sprak, wat in modern Nederlands werd vertaald als 'paarden verversen', terwijl het gaat om verfrissen, dat wil zeggen: drenken en voederen.

⁵ Blijkens artikel 33 van de in het Groninger Archief aanwezige *Ordonantie op de Post-Wagen van Groningen op de Lemmer en vice versa als mee Eenige generale Articulen en poincten van ordre voor de Postwagen op Leuwarden, Zwolle, Coevorden en vice versa*, Groningen 1794.

⁶ Tegenwoordig is men erachter dat hoefijzers vaak meer kwaad doen dan goed. Steeds meer paarden worden daarom 'natuurlijk bekapt'.

⁷ J.M. Verhoef (1983) *De oude Nederlandse maten en gewichten*.

⁸ Zie N. Conijn, specialist op het gebied van staletablisementen, in o.a. *Over stalvloeren: van paardenbox tot tuigenkamer, van functioneel tot representatief* in het verzamelwerk *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed* (2008), pag. 276 - 287.

⁹ Volgens N. Conijn, zie: *Over stalvloeren: van paardenbox tot tuigenkamer, van functioneel tot representatief* in het verzamelwerk *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed* (2008), pag. 276.